ताडयः कुण्डो यत्र। नरकभेदे नरकशब्दे दृश्यम्।

तप्तशूर्म्मी पु० नरकभेदे तत्प्राप्तिहेतुरुक्तः भाग०५।२६। यथा "यस्त्विह वा अगम्यां स्त्रियं पुरुषोऽगम्यं वा पुरुषं योषिदभिगच्छति। तावस्तत्र कथया ताडयन्तस्तिग्मया शूर्म्या लोहमय्या पुरुषमाविध्यन्ति। स्त्रियं च पुरुषरूपया शूर्म्या" २६ तिग्मया तप्तया शूर्म्या प्रतिमया" श्रीधरः

तप्तसुराकुण्ड पु० नरकभेदे ७तत्०। नरकशब्दे दृश्यम्।

तप्तायनी स्त्री तप्तेन अयतेऽत्र अय-आधारे ल्युट् ङीप्। भूमिभेदे "तप्तायनी मेऽसि" यजु०५।८। तप्तं पुरुषमयति प्राप्नोतीति तप्तायनी। यो हि दरिद्रः क्षेत्ररहितोऽन्यमिति याचमानं तं तापोपशान्त्यर्थं प्राप्नोति इत्यर्थः। यद्वा तप्तः सन्नरो यस्यामयति या तप्तायनी भवति" वेददी०

तप्यतु त्रि० तप-यतुन्। तापके सूर्य्यादौ। "सूर्य्यस्तपति तप्यतुर्घ्ना" ऋ० २।२४।८।

तम खेदे अक० दृष्टायां सक० दिवा० भ्वा० पर० सेट्। ताम्यति। दृष्टिं ततमत्-ततमीत्। ततान तेमतुः तेमिथ। तमित्वा तान्त्वा तान्तः। "यस्ताम्यति विसंज्ञश्च येते" सुश्रु०। "ताम्येयुः प्रच्युताः पुच्छाद्या यथा पूर्णां नदीं नराः। अवगाढास्तथा विद्वांसः" भा० शा० ६०२० श्लो०। "यद्वा वै तान्तः प्राणं भजतेऽथ संजिहीते" शत० ब्रा० ४।२।२।११। "न मा तमन्न अमोचत तन्द्रुः" ऋ० २।१०।७ सुप्ति रूपम्।

तड्+ऽतृजर्थेण खेदे। "तस्योत्तास्यतो बाणसुज्जहार बलादृहम्" रामा० अयो० ६५ अ०।

नि+अतिशयार्थे अक०। नितान्तम्। "नितान्तदीर्घैर्जनिता तपोभिः" "गोरोचनाक्षेपनितान्तगौरे" कुमा०।

परि+भृशं खेदे। "संतप्तवक्षाः सोऽत्यर्थं दूयनात् परितास्यति" सुश्रु०।

तम न०ताम्यत्यनेन तम-करणे घञर्थे संज्ञायां च। १अन्धकारे शब्दरत्ना०। २पादाग्रे शब्दच०। ३तमोगुणे राजनि० ४राहौ पु० ज्यो० ५तमालवृक्षे पु० शब्दच०।

तमक पु० ताम्यत्यत्र तम घञ्-वुन्। श्वासरोगभेदे "कृच्छ्रोद्भवमधुप्रायः कण्ठघुर्घुरिकान्वितः। विशेषाद्दुर्दिने ताम्येत् श्वासः स्यात्तमकोमतः" सुश्रुतः। "क्षुद्रः साध्यतमस्तेषां तमकः कृच्छ्र उच्यते। त्रयः श्वासा न सिध्यन्ति तमको दुर्बलस्य च" सुश्रुतः।

तमत त्रि० तम-काङ्क्षायाम् अतच्। तृष्णापरे उज्ज्वल०।

तमस् न०तम-करणादौ-असुन्। त्रिगुणात्मकप्रधानस्य गुणभेदे "सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तैः" भाग० १।४। भा० आश्वमेधिकपर्वणि तस्य कार्य्यभेदादिकथनं यथा "ब्रह्मोवाच। तदव्यक्तमनुद्रिक्तं सर्वव्यापि ध्रुवं स्थिरम्। नवद्वारं पुरं विद्यात् त्रिगुणं पञ्चधातुकम्। एकादशपरिच्छेदं मनोध्यात्मकरणात्मकम्। बुद्धिस्वामिकमित्येतत्पुरमेकादशं भवेत्। त्रीणि स्रोतांसि यान्यस्मिन्ध्यायन्ते पुनः पुनः। प्राणेभ्यस्त्विह एवैताः प्रवर्त्तन्ते गुणात्मिकाः। तमो रजस्तथा सत्त्वं गुणानेतान् प्रचक्षते। अन्योन्यमिथुनाः सर्वे तथाऽन्योन्यानुजीविनः। अन्योन्यापाश्रयाश्चापि तथाऽन्योन्यानुवर्त्तिनः। अन्योन्यव्यतिषक्ताश्च त्रिगुणाः पञ्च धातवः। तमसो मिथुनं सत्त्वं सत्त्वस्य मिथुनं रजः। रजसश्चापि सत्त्वं स्यात् सत्त्वस्य मिथुनं तमः। नियम्यते तमो यत्र रजस्तत्र प्रवर्त्तते। नियम्यते रजो यत्र सत्त्वं तत्र प्रवर्त्तते। नैशात्मकं तमो विद्यात् त्रिगुणं मोहसंज्ञितम्। अधर्मलक्षणञ्चैव नियतं पापकर्मसु। प्रवृत्त्यात्मकमेवाहुः रजः पर्य्यायकारकम्। प्रवृत्तं सर्वभूतेषु दृश्यतेत्यन्तिलक्षणम्। प्रकाशः सर्वभूतेषु लाघवं श्रद्दधानता। सात्त्विकं रूपमेवन्तु लाघवं साधुसम्मतम्। एतेषां गुणतत्त्वानि वक्ष्यन्ते तत्त्वहेतुभिः। समासव्यासयुक्तानि तत्त्वतस्तान्निबोधत। संमोहोऽज्ञानमत्यागः कर्मणामविनिर्णयः। स्वप्नः स्तम्भो भयं लोभः शोकः स्वप्नतदूषणम्। अकृतिस्वाविपाकश्च नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता। निर्विशेषत्वमन्धत्वं जघन्यगुणवृत्तिता। अज्ञाते ज्ञातमानित्वमज्ञाने ज्ञानमानिता। अमैत्री विकृतीभावोह्यश्रद्धा मूढभावना। अनार्य्यवमसङ्गत्वं कर्म पापमचेतना। गुरुत्वं सन्नभावत्वमवग्निस्वमयाग्गतिः। एते एते गुणा वृत्तास्तामसाः संप्रकीर्त्तिताः। ये चान्ये विहिताभावा लोकेऽस्मिन् भावसंज्ञिताः। तत्र तत्र नियम्यन्ते सर्वे ते तामसा गुणाः। परिवादकथा नित्यं नित्यं ब्राह्मणनिन्दकाः। अत्यागश्चाभिमानश्च मोहो मन्युरथाऽक्षमा। मत्सरश्चैव भूतेषु तामसं वृत्तमिष्यते। वृथारम्भा हि ये केचिद्वृथादानानि यानि च। वृथा भक्षणमित्येतत् तामसं वृत्तमिष्यते। अतिवादोऽतितिक्षा च मातृसर्य्यमतिमानिता। अश्रद्दधानता चैव तामसं वृत्तमिष्यते। एवंविधाश्च ये केचिल्लोकेऽस्मिन् पापकर्मिणः। मनुष्या भिन्नमर्य्यादास्ते सर्वे